

NATYRA E PSIKES NJERËZORE: KONTRIBUTI I GAZALIUT NË KONCEPTIN ISLAM TË PERSONALITETIT

Abstrakt: Ky punim merret me kritikën e modeleve psikologjike bashkëkohore të natyrës njerëzore dhe thekson kontributin e Ebu Hamid el-Gazaliut të të konceptuarit më të mirë të afinitetit njerëzor. Është dhënë një paraqitje e shkurtër e themeleve filozofike të tre shkollave kryesore psikologjike: psiko-analizës së Frojdit, bihejviorizmit të Skinnerit dhe humanizmit të Rogersit dhe Maslovljevit. Në këtë qëllim janë shqyrtuar metaforat me të cilat ata kanë përshkruar natyrën e njeriut. Duke parë implikacionet e tyre praktike, veçanërisht për psikologjinë e personalitetit, punimi gjithashtu thekson mangësitë e këtyre modeleve. Pjesa e fundit potencon kontributin e Gazaliut në konceptin islam të natyrës njerëzore dhe personalitetit.

Përgjigjja në pyetjen se çfarë d.m.th. me qenë njeri, është në qendër të interesimit të psikologjisë bashkëkohore. Shumë gjëra varen nga mënyra se në çfarë forme përgjigjesh në këtë pyetje, ndërsa pyetjet e lidhura me studimin e personalitetit, rëndësisë së jetës dhe qëllimit të krijimit janë vetëm disa nga më të rëndësishmet në mesin e tyre. Literatura e psikologjisë bashkëkohore tregon se njeriu është mister i vetvetes dhe se çështja e natyrës së njeriut paraqet temë të errësuar për shumë shkencëtar¹.

Ky problem nuk është i tanishëm, por, vërtetë kjo çështje që janë marrë mendjet më të mëdha njerëzore. Në mesin e tyre ka qenë edhe Ebu Hamid el Gazaliu, shkrimet e shumta të të cilit rreth kësaj çështjeje meritojnë vëmendje më të madhe se sa janë dhënë deri më tani.

Qëllimi i këtij punimi nuk është të tregohet metodologjia e Gazaliut apo teoria e tij e njohjes, por vetëm mendimi i tij për natyrën e njeriut. Bile edhe kjo nuk është kaq e thjeshtë ashtu si duket, ndoshta. Gazaliu me këtë çështje merret në libra të ndryshëm dhe, si duket me shkaqë të ndryshme. Kjo përfshinë polemikat e tij si filozof, sufi, ripërtëritës, apo të dikujt, i cili ka kaluar nëpër faza të rëndësishme të zhvillimit shpirtëror.

Për nevojat e këtij studimi, paraqitja ynë do të koncentrohet në "Ihja`ulumid-dinin" e tij². Në këtë libër ai jep paraqitjen e përgjithshme të natyrës njerëzore, para se gjithash nga aspekti i fesë dhe moralit. Në të ai kalimthi shpjegon mendimet e tij për atë çfarë d.m.th. me qenë njeri.

THEMELET FILOZOFIKE TË PSIKOLOGJISË BASHKËKOHORE

Të gjitha shkollat psikologjike si pikënisje të tyre e kanë filozofinë për atë se çfarë d.m.th. me qenë njeri. Gjatë kohës, këto mendime kanë ndryshuar në mënyrë drastike dhe në mes veti ndryshojnë. Ndryshimet në mes njeriut dhe qenieve tjera, megjithatë ka mbetur interesi kryesor i psikologëve.

¹ The Nature of Human Disposition: al-Gazali's Contributions to an Islamic Concept of Personality", Intellectual Discourse, vol. 3, nr. 1 (1995), page 51-64.

Shih, p.sh. L. Stevenson, Seven Theories of Human Nature (Oxford University Press, 1987); N. Chaney, Six Images of Human Nature (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1990); dhe L. S. Wightman, Assumptions About Human Nature: Implications for Researchers and Practitioners (London: sage Publications, 1992)

² Ebu Hamid el-Gazali: Ihja`ulumid-din (Bejrut: Darul ma`rifet, pa datë)

Ky përkufizim është esenca e çështjes, e cila rëndom në filozofi përmendet si problem “intelekt-trup”. Filozofi ngushtë i lidhur me këtë filozofi është Rene Dekart (Rene Dekartes). Si duket, disa argumente sugjerojnë që Dekarti në masë të madhe ka qenë nën ndikimin e shkrimeve të Gazaliut. Vizita e një dijetari tunizian në bibliotekën e Dekartit në Paris, ka zbuluar se ai ka poseduar kopjen e përkthimit të librit të Gazaliut “El mnukidh mined-dalal” (“Shpëtimi nga lajthitja”) me komente të shkruara me dorë në këndet e saj, në të cilin një thoshte: “Këtë duhet praktikuar në metodologjinë tonë”.³

Njeriu shikohej si një qenie e tërë racionale, krijesë e cila ka shpirt dhe shumë cilësi tjera, të cilat ia dhuroi **Zoti**. Për qeniet njerëzore gjithashtu mendohej që akne trup, i cili është burim i dëshirave, epsheve dhe fuqive fizike. Andaj, shpirtëroren mund ta mbizotërojë materializmi, ndërsa dëshirën njerëzore nuk e kanë përcaktuar epsheet por qëllimi racional.

Ky qëndrim qartë shpreh gjendjen e njeriut të dëshirës së lirë para determinizmit. Njeriu mund të zgjedh mënyrën si të bëj mirë, ndërsa nacionaliteti i tij nënkupton aktivitetin, i cili është rezultat i pranimit e jo dhunës. Kështu ishte ndikimi i teologjisë së krishterë në shkencë para darvinizmit.⁴

Mjerisht, siç do të shohim më vonë, kur të njeriu filloi të shikohet si një hyjni, çështja e nacionalitetit është fryrë tej mase.

Atë që bëri Darvini, në realitet ishte kthimi i vëmendjes në drejtim të strukturës anatomike të njeriut dhe konceptit të mbijetesës së më të fuqishmit, si dhe në çfarë marrëdhënie është me evolucionin. Ai, gjithashtu ka përkrahur kontinuitetin mental apo evolucionin mental më mes qenieve njerëzore dhe krijesave jo njerëzore. Pra për darvinizmin, dallimi në mes njerëzve dhe qenieve jo njerëzore është gjë e masës, para se sa llojit. Kjo ka pasur implikacione serioze për modelet psikologjike të natyrës njerëzore. Pohimi se njerëzit nga kafshët dallojnë vetëm për atë që të parët kanë më shumë instinkte se të tjerët, mendim të cilin shumë psikolog e kanë përfaqësuar mjaft gjatë, është shembull i mirë. Ky koncept mbi njeriun ka sjellë deri të formimi i metaforës njeriu si makinë.⁵

IMPLIKIMI I KËTYRE METAFORAVE NË PSIKOLOGJINË BASHKËKOHORE

Metaforat, të cilat i kanë konceptuar Dekarti dhe Darvini (njeriu si qenie racionale kundruall njeriut si makinë), akne qenë paraprijëse kyçe historike të përpjekjeve të psikologjisë moderne që të përgjigjet në çështjet e natyrës njerëzore. Përpjekjet e të konceptuarit të natyrës njerëzore nga kjo mund të ndahen në dy kategori të mëdha:

1. Njerëzit janë të gjithëdijsëm, të plotfuqishëm dhe përplot dashuri (d.m.th. hyjnor);
2. Sjellja e njerëzve është e pavetëdijshme, e kryer pa dituri koshiente, e përcaktuar, fikse, rutinore (d.m.th. njeriu është si makinë)⁶

Këto dy kategori dominante metaforike, njeriu si makinë dhe njeriu si hyjni, kanë prodhuar dhe në vete kanë përmbledh një numër modelesh të natyrës njerëzore, i cili u paraqit në psikologjinë moderne.

Ajo që pason është analizë e shkurtër e psiko-analizës, biheviorizmit dhe psikologjisë humanistike.

Pa dyshim, ndikimi i mendimit të Darvinit, konceptit të tij të paepur të natyrës njerëzore, të Frojdi ka qenë shumë i madh. Por, disa faktorë, Frojdin e kanë sjell në konceptin e tij mekanicistik të natyrës njerëzore. Ndër këta më të rëndësishmit kanë qenë: arsimit i tij medicinal, përparimi shkencor i arritur në lëmenjtë e fizikës dhe kimisë dhe në fund, aspak më pak i rëndësishëm, ateizmi i tij.

³ Jusuf el Kardavi, El-Imama el Gazali, bejne madihihi ve nakidihi (Kajro: Mektebet Wehbeh, 1993)

⁴ A. Korman, The Psychology of Motivation (Englewood's Cliffs: Prentice Hall, 1974)

⁵ B. Weiner, Motivation: Metaphors, theories and Research (London: Sage Publications, 1992)

⁶ Weiner, Motivation

Si doktor i mjekësisë, Frojdi ka qenë i mësuar që më tepër të koncentrohet në strukturën anatomike të trupit dhe të besojë më tepër në darvinizëm se sa në vet judaizëm. Përveç kësaj, fryma e kohës së tij dhe përparimi i arritur në shkencat e fizikës e kanë shtyrë që të koncepton trupin njerëzor si një sistem i mbyllur e energjisë, i cili e kthen energjinë në aksion. Citati vijues i Holtit, njërit prej studentëve dhe pasuesve të tij, vërteton këtë:

“Koncepti i energjisë ka qenë preokupim i Frojdit që nga fillimi i punës së tij shkencore, duke paraprirë kështu cilindo model psiko-analitik. Në kohën kur Frojdi ka qenë student,

energjia ka qenë në modë të madhe, term që ka qenë aq i popullarizuar sa fjala informatë sot, bile, ndoshta edhe më tepër.”⁷

Pra, ngjashëm me makinën me avull, njeriu është shikuar si një qenie me libid (energji seksuale), e cila më vonë do të “robërohet” në tre pjesë: **IDI**, i cili është tejet instiktiv dhe kërkon direkt kënaqësitë e nevojave të tij; **EGO**, i cili është racional dhe gjithmonë ka në konsideratë realitetin; dhe **SUPEREGO**, i cili paraqet moralin dhe ndërdijen. Këtu është konflikti, veçanërisht në mes IDIT dhe SUPEREGOS, për shkak të interesave të ndryshme është i pashmangshëm. Kur këta dy elefantë kacafyten, bari nën këmbët e tyre, d.m.th. **egoja** është e detyruar të durojë. Mënyra e vetme që **egoja** të mbrohet është që duke u shërbyer me ventilin sigures të lëshojë diç avull, t'i qaset mekanizmave mbrojtës, siç janë: fantazia, sublimimi, represioni dhe ngjashëm. Mekanizmat mbrojtës janë në realitet, kënaqja e epsheve në mënyrë të ndryshuar, ma fjalë të tjera, **egoja** mashtron edhe **idin** edhe **superegon**. Rezultati i fundit është “pa vetëdije” punë të shumta të pambaruara (epshe), të cilët më vonë do t'i bëjnë probleme individit të caktuar.

Bihevioristët, në anën tjetër, janë marrë vetëm me format objektive të sjelljes, duke menduar që do të rrezikojnë rënie në iracionalizëm nëse merren me diç tjetër. Për këtë kanë studiuar atë që është e jashtme e qenieve njerëzore. Kështu Skinneri në bazë të eksperimenteve të bëra te kafshët, ak ardhë në përfundim se njerëzit, mu sikur robotët apo makinat, sillen në mënyrë të njëjtë.

Rrënjët e biheviorizmit radikal, me siguri gjenden në filozofinë e Hobsit (Hobbes) dhe ndoshta në kontinuitetin në mes qenieve “jo njerëzore” dhe njerëzve, të cilën e ka mbështetur darvinizmi, Hobsi i impresionuar me dituritë shkencore të kohës së tij, në kozmos ka shikuar si një sistem i madh mekanik. Për të kozmosi është vetëm një makinë e madhe, e cila funksionon sipas principeve, të cilët janë lehtë për tu kuptuar për mendjen njerëzore. Posaçërisht e ka interesuar problemi i kauzalitetit dhe për te njeriu ka qenë vetëm një makinë. “Pra, çfarë është zemra, përveç se një spirale; nervat vetëm tela të shumtë; ndërsa nyjet, rrotë që lëvizin tërë trupin”⁸, thoshte ai.

Qëndrimi radikal biheviorial i Skinnerit mbi natyrën e njeriut përsërit mendimin mekanicistik të Hobsit me diç me potencim të determinizmit ambiental. Në lidhje me këtë libri i Skinnerit “Beyond Freedom and Dignity” (Mbi lirinë dhe dinjitetin) fletë në vete.

Kjo metaforë e makinës ka dominuar në psikologji prej vitit 1930 deri në vitin 1955. pjesa e dytë e decenies së pestë të shekullit të kaluar ka qenë dëshmitare e asaj që mund të quhet revolucion kognitiv në psikologji. Fryma e kësaj kohe ka qenë nën ndikimin e fuqishëm në fushën e teorisë informatike dhe modeleve kompjuterike. Për këtë metafora e makinës përsëri është ftuar në aksion, por kësaj radhe me modifikime të caktuara në mënyrë që t'i përgjigjet zhvillimit teknologjik të kohës. Si pasojë e kësaj, psikologët kognitiv e kanë paraqitur njeriun si kanal, i cili ka kapacitet të kufizuar të procedimit të informatave, ndërsa truri i njeriut është identifikuar shumë me kompjuterin.

Ky dehumanizim masovik në psiko-analizë dhe biheviorizëm ka sjellë te paraqitja e “forcës” së tretë në psikologji, shkollës humanistike. Si reaksion në determinizmin biologjik të psiko-analizës dhe determinizmin ambiental të biheviorizmit, humanistët kanë lansuar qëndrimin jo-determinist. Këta kanë potencuar aftësinë njerëzore të krijojë dhe orientojë fatin e tij. Për këta, ne nuk jemi krijuar nga

⁷ Cituar nga C.N. Coefer and M. H. Appley, Motivation: Theory and Research (New York: Wiley, 1964), 596.

⁸ Cituar nga Chaney në librin Six Images.

asnjë qenie dhe nga asgjë nuk kemi evoluar. Ne jemi ekstrem të lirë dhe nga ne kërkohet vetëm të plotësojmë jetën me kuptimin personal. Qeniet njerëzore kanë kapacitet të pa kufizuar të zhvillimit dhe vet përsosjes; thënë më thjeshtë, njeriu është vet zot. Si pasojë e kësaj, qëllimi i humanistit është që të harxhojë kohë dhe mund duke shpjeguar të gjitha ato që mund t'i bëjë njeriu, më tepër se sa të fol për atë çfarë është ai/ajo.

Themelet e drejtimit humanistik mund të gjenden në veprat e Xhon Dju-it (John Deëey) në Amerikë dhe egzencializmin ateist të Sartrit (Sartre) në Evropë. Sartri ka qenë i opsuar me termin "liri" dhe, sipas tij, i vetmi kufi i lirisë njerëzore është që askush nuk mund të ndalet me qenë i lirë. Interesi kryesor i filozofisë së Dju-it, në anën tjetër, është zhvillimi i potencialit njerëzor deri në maksimumin e tyre: vet-aktualizimi, që është term qendror në veprat e personave kyç të psikologjisë humanistike.

Mirëpo, nëse idesë së lirisë duhet dhënë rëndësi, atëherë vështirë është që konceptit darvinistik të natyrës njerëzore, d.m.th. determinizmit biologjik, ta mendosh përkatës. Ngjashëm termin e determinizmit ambiental, i cili është i qartë në shkollën bihejvioristike, qartë është i pa harmonizuar. Sipas tyre, modeli kognitiv është gjithashtu tejet i kufizuar, dhe e tërë kjo bashkërisht ka sjellë që të pranohet metaforën kryesore të njeriut si hyjni, dhe kështu psikologjia u bë religjion apo kult sekular në vete.⁹

Qasja humanistike e studimit të psikologjisë është për shumë përkrahës të saj do të thotë pranimi i humanizmit sekular dhe refuzimin e Zotit, plus besnikëri e tërësishme e termit "seli". Liria është fuqi motorike, e cila lëviz aktivitetin njerëzor, qëllimi i fundit i së cilës është vet-respektimi dhe vet-aktualizimi. Rëndësia e këtij koncepti të njeriut është i rritur me faktin që ekonomitë e vendeve të industrializuara kanë pasur nevojë për harxhues. Si pasojë e kësaj, "Pranimi i qartë i përvojës momentale nga ana e kultit të vetvetes si dhe refuzimi i tij apo ndalimi ka qenë shërbim për industrinë e marketingut".¹⁰

Andaj, hedhja e dy qëndrimeve deterministe të psiko-analizës dhe bihejviorizmit, lindi përsëri ekstremin e qëndrimit tjetër të humanizmit.

IMPLIKIMI I KËTYRE TRE KONCEPTEVE TE NJERIU

Sot, psiko-analiza është vetëm pjesë e historisë së psikologjisë. U tregua se është pak e vlefshme kur është në pyetje dobia praktike e saj. Popullariteti i bihejviorizmit radikal gjithashtu po bien për shkak të potencimit të madh të konceptit mekanistik të njeriut. Skaneri nuk arriti të përgjigjet në pyetjen: "Nëse mjedisi kontrollon sjelljet e njeriut, kush atëherë e kontrollon kontrolluesin ?!"

Mirëpo, konceptet në të cilat njeriu është i njëjtë me hyjninë në vendet e industrializuara, e veçanërisht në ShBA, në një moment në Kaliforni u themeluar grupi për qëllime të veçanta, i cila është dashur të ngritë nivelin e vet-respektimit të fëmijëve. Shkaku kryesor për këtë veprim, ka qenë që niveli i ultë i vet-respektimit është çmuar si fajtor kryesor dhe shkak i problemeve të përhapura psiko-sociale, nga narkomania dhe shtatzënia e hershme, deri të aftësitë e dobëta matematikore dhe mungesat në shkollë.¹¹

Mirëpo, asnjë hulumtim shkencor nuk përkrahë dobinë e kësaj tezeje si tregues korrekt dhe bindës i sjelljes njerëzore.¹²

Nëse asgjë më tepër, atëherë mendimi për veten si hyjni prodhon disa pasoja negative, të cilat janë në vijim. E para, fokusimi në vetvete kultivon vet dashurinë jo realiste me shumë pasoja dëmshme

⁹ P. Vitz, *Psychology as Religion: The Cult of Self-Worship* (Carlisle: The Paternoster Press, 1994)

¹⁰ Ibid.

¹¹ Shih "The Curse of Self-Esteem", *Newsweek*, 17 shkurt, 1992

¹² S. black: "Self-Esteem: Sense and non sense" *American School Board Journal*, Jul 1991, 27-29.

psikologjike, siç janë: narcisizmi dhe vet mashtrimi, thënë më lehtë. Një hulumtim ndërkombëtar ka treguar se studentët amerikan (të cilët kanë pasur mendim të lartë për veten), akne arritur rezultate shumë më të dobëta në provim nga matematika, në krahasim me studentët koleg korean. Mirëpo, kur hulumtuesit kanë kërkuar nga studentët që të vlerësojnë sa janë realisht matematikan të mirë, studentët amerikan në vlerësimin e aftësive të tyre matematikore u ranguan më së larti, ndërsa koreanët u ranguan më së ultri.¹³

E dyta, mësimi i kultit të adhurimit të vet vetes, me qëndrimin e tyre të qartë anti-religjioz, akne probleme serioze kur është në pyetje metodat edukuese të fëmijëve dhe familjeve. Koncepti i tyre për natyrën e njeriut pohin se fëmijët janë “natyral, spontan, jo defanziv, kureshtar, dhe se në mënyrën e vet, kreativ në masë më të madhe se individit tipik të rritur ose fëmijëve të moshuar”.¹⁴

Mirëpo, kjo nuk merr në konsideratë faktin se fëmijët janë gjithashtu “...zakonisht të shqetësuar, impulsiv, shkurtpamës, agresiv, egocentrik dhe të kufizuar në nevojat fiziologjike”.¹⁵

Duket se janë të kënaqur dhe kënaqësia e çdo impulsi në mënyrë të gjeneralizuar janë bërë detyrë e epokës post-frojdiqe. Vlera dhe rëndësia e situatës janë gjëra të deminimit individual dhe çdo përpjekje e pengimit moral është i keq dhe i dëmshëm për vet respektim.

Kështu, vet-aktualizimi nuk është term i thatë deskriptiv, por termin moral me të cilin vet aktualizimi paraqitet si diç e vlefshme dhe diç për të cilin duhet gjurmuar. Si pasojë e kësaj, për të rriturit nuk ka vend që të udhëheqin ose të kultivojnë tek fëmijët e tyre ndonjë sistem me vlerë.

Kur është në pyetje vlerat dhe koncepti i qasjes humanistike të natyrës së njeriut kanë njësoj pasoja serioze. Ato nuk kanë të bëjnë vetëm në formimin dhe themelimin e familjes, por edhe në mbajtjen të këtyre lidhjeve kaq të gjata. Këtu, në emër të përparimit, autonomisë dhe vet-aktualizimit, martesat vlen për të vazhduar, sipas Rogersit, përderisa ajo paraqet “...përvojë të përparuar, e cila sjell përparim për çdo individ”.¹⁶

Mirëpo, njeriu nuk pyet, ashtu siç kanë bërë M. Wallace dhe L. Wallace, çfarë do të ndodh kur një bashkëshort sëmuret ose kur lindin fëmijët.¹⁷

Për këtë nuk është aspak e çuditshme që përqindja e divorceve të ashtuquajturat kombe të vet-aktualizuara, siç janë ShBA-të, rriten në mënyrë drastike, e nëse kjo bjen, kjo është për shkak se vlera e re e dhënë familjes qartazi bie në përqindjen martesore. Divorci i partnerëve të cilët jetojnë në harmoni me modelin e posa zhvilluar me të pranuar masovikisht “ besnikëri jo e obliguar” në partneritet, nuk mendohet si divorc.

Së fundi, pohimi se qeniet njerëzore të lindura janë të mira është pikëpyetje. Shumë ndodhi sociale, historike dhe të tanishme, vërtetojnë jo saktësinë e kësaj hipoteze. Luftërat dhe krimet e bëra mbi njerëzit tjerë në Lindje e Afërt, Bosnje, Kosovë, Çeçeni dhe Kashmir, etj. Janë vetëm disa shembuj. Me siguri niveli i ultë i vet-respektimit vështirë mund t pranohet si fajtor për krimin e parë të vrasjes në Tokë, të cilin e bëri i biri i Ademit.

¹³ A. Lapointe, N. A. Head, and G. Philips, *A World of difference: An International Assessment of Mathematics and Science* (Princeton: Educational Testing Service, 1989)

¹⁴ Vitz, *Psychology as Religion*.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ C. Rogers, e cituar në M. Wallace and L. Wallace in *Psychology's Sanction for Selfishness: the error of Egoism in Theory and Therapy* (San Francisco: Freeman, 1983), faqe 160.

¹⁷ Ibid.

KONTRIBUTI I GAZALIUT TË KONCEPTIT ISLAM TË PERSONALITETIT

Gazaliu para shumë shekujve kuptoi se debati rreth problemit të natyrës së njeriut automatikisht detyron individin që të merret me çështjet metafizike. Nëpër të gjitha veprat e tij ai insiston në kufizimin e mendjes teorike, ndërsa vërteton rolin e dëshirës, përvojave shpirtërore dhe morale në përpjekjet e arritjes së diturisë. Sipas tij, cilado paraqitje e natyrës së njerëzore, formën në të cilën njerëzit janë të krijuar, nuk mundet tërësisht të kuptohet pa kuptuar qëllimin e krijimit dhe rëndësinë e jetës së kësaj bote. Allahu i Madhëruar në Kuran thotë:

“Unë nuk i krijova xhinët dhe njerëzit për tjetër, pos që të më adhurojnë.”¹⁸

Kështu, i Drejti absolut, i Gjithëmëshirshmi, Mëshirëbërësi, allahu xh.sh., qeniet njerëzore i krijoi në formën më të mirë të mundshme në mënyrë që t'i përgjigjet rolit të krijimit të tij. Është e habitshme që me çështjen e qëllimit të krijimit psikologët sekular me personalitetin asnjëherë nuk janë marr, ndërsa secili individ duhet të dijë se kuptimi më i mirë i çdo gjëje kërkon njohjen e qëllimit të ekzistencës së tij.

Gazaliu e shikon njeriun si qenie që i janë dhënë dy gjëra karakteristike për njeriun, e këto janë: dituria dhe dëshira. Kjo është për arsye se njeriu e ka natyrën duale: fizike dhe shpirtërore.¹⁹

Trupi shërben si mjet, i cili bart shpirtin, ndërsa shpirti është shtëpi e diturisë. Pra, shpirti është ai që njeriun e afron te Allahu xh.sh. ose e largon nga Ai. Në një hadith kuds, Allahu xh.sh. thotë:

“Ai i cili më afrohet një pëllëmbë, Unë i afrohem një llanë”²⁰

Në një transmetim tjetër të Pejgamberit a.s. thuhet:

“ Sikur shejtanët mos të fluturonin para syve të njerëzve, ata do t'i shihnin madhësitë e pushtetit qiellor dhe tokësor.”²¹

Prandaj, kualiteti i diturisë e ngritë njeriun deri të bota qiellore ose e degradon në nivelin shtazarak. Natyra fizike dhe shpirtërore e njeriut përbëhet nga katër elemente, të cilat manifestohen në katër cilësi. Këto katër cilësi përfshijnë: kafshët, shtazët, shejtanin dhe hyjnoren. Të përkthyer në terminologjinë psikologjike ato i përgjigjen epsheve, zemërimit, kryelartësisë dhe qartësisë hyjnore, e cila mund t'i nënshtrojë dhe ngadhënjën tri të përmendurat. Kur njeriu i përmbahet udhërrëfimit Hyjnor, atëherë ai në zemrën e tij e gjen Zotin. Mu për këtë “zemra” është një term i rëndësishëm në sistemin Islam. Sipas një hadithi të Pejgamberit s.a.v.s.:

“Në trup ekziston një copë mishi, e cila kur është e mirë, i mirë është i tërë trupi, e kur është e keqe, i tërë trupi është i keq. Kjo është zemra.”²²

Këtë ndarje dytësore të natyrës së njeriut Gazaliu e shpjegon më tej duke definuar me katër terme: **Kalb (zemër), Nefs (uni), Ruh (shpirti) dhe Akl (mendja-intelekti)**. Këto katër terme kanë të bëjnë me katër substanca fizike. Mirëpo, kur paraqesin kompetencën shpirtërore të njeriu, ato kanë të bëjnë me një gjë, e kjo është “...substancë shpirtërore (latifë ruhanijeh), e cila është e krijuar e pavdekshme; kjo nuk matet me diametër në hapësirë dhe kohë, ose me kuantitet; kjo është e vetëdijshme për veten dhe vendin e njohjes, por e vetmja mënyrë që të kuptohet është nëpërmes mendjes dhe vëzhgimit të sjelljeve të jashtme që ajo prodhon”.²³

¹⁸ Edh Dharijatë, 56

¹⁹ S.M.N. Al-Attas, The Nature of Man and the Psychology of Human Soul (Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization, 1990).

²⁰ Sahihul Buhari, Kitabul-teuhid.

²¹ Musned Ahmed ibn Hanbel, vol. 2. faqe 353,363.

²² Sahihul Buhari, Kitabul-iman.

²³ Al-Attas, The Nature of Man, 7.

Në kuptimin fizik, zemra ka të bëjë me një copë mishi në formë konike në anën e majtë të kraharorit, funksioni i së cilës është qarkullimi i gjakut. Si e tillë, ajo mund të gjendet te të gjitha kafshët. Nefsi në kuptimin fizik paraqet instinktet shtazarake të përmendura. Katro janë armiq për të cilat ka aluduar Pejgamberi s.a.v.s. kur ka fol për xhihadin (luftën) e madh. Ngjashëm Ruhi (shpirti) paraqet substancë të stërholluar, e cila buron nga zemra fizike dhe përhapet në të gjitha pjesët e trupit. Është i ngajshëm me llambën e vendosur në shtëpi, nëpërmes së cilës në shtëpi përhap dritën e saj. Në fund, mendja-intelekti ndihmon procesin e abstraksionit në kontakt me botën fizike dhe është i vendosur në tru.²⁴

Ndryshimet individuale janë si rezultat i ndryshimeve kualitative, të cilat ndodhen në nivelin shpirtëror (aval). Kur shpirti mbizotëron dhe nënshtron epshet shtazarake, ai quhet **nefs mutme`inne**; ndërsa kur ai kritikon veten, atëherë quhet **nefsi levvammeh**; ndërsa kur ai dërgon në të keqe dhe haptaz lëshohet duke kënaqur epshet e njeriut, quhet **nefsi emmareh bil-su**.

Deri këtu kontributi i Gazaliut në mënyrën që ai përsëri ka thënë atë që paraardhësit e tij mysliman dhe jo mysliman e kishin thënë më herët. Kontribut me vlerë i tij është në mënyrën se si ai kupton perceptimet, emocionet, motivimin dhe si pasojë e kësaj personi, i cili ka natyrën duale.

Sipas Gazaliut, perceptimi, dituria, disponimi, emocionet, motivimi dhe si pasojë e kësaj, sjelljet varet nga gjendja shpirtërore e individit. Kjo është kështu për arsye se personi, të cilin e koncepton Gazaliu ka formën e jashtme (fizike) dhe të brendshme (shpirtërore) individuale. Forma fizike (trupi) mund të vërehet me shqisa, ndërsa individualiteti shpirtëror (shpirti) vërehet nëpërmes njohurisë intuitive. Sipas tij "shpirti, i cili vërehet nëpërmes njohurisë intuitive është prap se prap më e vlefshme se trupi, i cili vërehet nëpërmes syve".²⁵

Për këtë substancë shpirtërore ai në shumë vepra të tij shërbehet me termin zemër. Ai pohon se zemra është esenca reale e njeriut, e cila e nda nga qeniet jo njerëzore: "...sepse zemra është ajo që e njeh Zotin, e afrohet Atij, vepron në emër të Tij dhe mallëngjehet për Të."²⁶

Kështu, zemra i kryen disa funksione të rëndësishme perceptivë, kognitive dhe motivuese. Në esencë, kjo është për arsye se zemra është "substancë Hyjnore, rreze e dritës së Zotit, shkundi nga Flaka e Përhershme dhe brenda Tij, dhe atij i zbulohet Realiteti i Fundit dhe shprehje e Tërësisë. Kështu si ky, gjithashtu mbushet me dritën Hyjnore dhe e paraqet Atë".²⁷

Si pasojë e kësaj, ata që ngrihen shpirtërisht me zemrat e tyre shohin më mirë dhe me precizitet nga atë që vërejnë me sytë e jashtëm (trupor).²⁸

Në lidhje me këtë Kurani thotë:

"A nuk udhëtuan ata nëpër tokë e të kenë zemra me të cilat do të kuptojnë dhe veshët me të cilët do të dëgjojnë? Pse në të vërtetë sytë nuk verbohen, por verbohen zemrat në kraharor."²⁹

Ngjashëm ekziston edhe dëgjimi "shpirtëror":

"Ne krijuam shumë nga xhinët e njerëzit për Xhehenem. Ata kanë zemra që me to nuk kuptojnë, ata kanë sy që me ta nuk shohin dhe ata kanë vesh që me ta nuk dëgjojnë. Ata janë si kafshët bile edhe më të humbur. Të tillë janë ata të marrët."³⁰

Ata, tek të cilët dëgjimi "shpirtëror" është topitur ndajnë aftësinë e dëgjimit ta jashtëm me kafshët tjera, ndërsa tek të afirmuarit shpirtëror të gjithë zërat në mjedisin e tyre, duke përfshirë edhe zërat e zogjeve,

²⁴ El Gazali, Me`arixhul Kuds fi Ma`rifet Mearixh Nefs (Bejrut: Darul Afak el Xhedideh, 1978).

²⁵ El Gazali, Ihja, 3:46.

²⁶ El Gazali, Ihja, 3:2.

²⁷ El Gazali, Ihja, 3:350.

²⁸ El Gazali, Ihja, 4:26, shih gjithashtu faqe 431.

²⁹ El Haxhxh, 46

³⁰ El A`rafë, 179

frymës dhe valëve, janë zëra të qartë të madhështisë së Krijuesit, i cili dëshmon Njësinë e Zotit dhe e falënderojnë Atë me zë të qartë.³¹

Këtij lloji të njerëzve, e tërë bota i është faltore (xhami) e madhe.³²

Me rëndësi të veçantë është të vëresh se Gazaliu, edhe pse i jep rëndësi cilësive racionale dhe intelektuale të njeriut, ai prap se prap nuk ka mbështetje të tepruar në këto, dhe asnjëherë nuk i mendon të mjaftueshme për kontrollimin e epsheve njerëzore.

Më tepër, vesimi është ai, i cili njeriun e afron kah virtytet njerëzore dhe përsosmëria duke e ngritur në vendin fisnik të mëkëmbësit të Zotit në Tokë.

KONTRIBUTI I GAZALIUT NË TEORINË E PERSONALITETIT

Në veprat e tij Gazaliu ka trajtuar disa çështje me rëndësi, të cilat janë me rëndësi vitale për zhvillimin e konceptit të qartë të personalitetit njerëzor. I frymëzuar me kuptimin themelor të rëndësisë së kësaj bote dhe me pejgamberët fisnik si shembull që duhet pasuar në jetë, ai ka shqyrtuar disa probleme, të cilat pa dyshim janë relevante për psikologjinë e personalitetit. Kështu p.sh. ai merret me çështjen e cilësive të lindura dhe edukimin, dhe si këta faktorë të fuqishëm mund të ndikojnë në personalitet. Gazaliu, gjithashtu trajton problemin e ngjarjeve të kaluara dhe të tanishme në jetën e njeriut dhe rëndësinë e tyre në zhvillimin e personalitetit njerëzor. Përveç kësaj, ai me skica kryesore paraqet një qasje tejet të shëndosh të metodave të edukimit të fëmijëve. Secila nga të përmendurat, meriton hulumtim të veçantë. Ne, por shkurtimisht, do t'i theksojmë këto qëndrime, posaçërisht ato që kanë të bëjnë me psikologjinë e personalitetit.

1. KARAKTERISTIKAT E LINDURA KUNDRUALL EDUKIMIT

Mjaft gjatë psikologët janë marrë me çështje të koklavitura të rëndësisë së faktorëve biologjik dhe ambiental në formimin e sjelljeve njerëzore. Ky problem zakonisht është i njohur me emrin “natyra-edukata” debatim dhe tejet larg është pranuar si lufta më e gjatë në historinë e psikologjisë. Në lidhje me këtë çështje, psiko-analitikët fuqishëm mbështesin qëndrimin natyralistik, ndërsa bihevizistët potencojnë rolin e edukimit, ndërsa psikologët humanistik mendojnë që njeriu në esencë është i mirë. Këta të fundit si duket fokusohen në “mirësinë trupore dhe fizike”, siç u përmend më lartë. Kjo është e qartë në veprat e Masllovljevit, i cili ka hulumtuar autobiografitë e disa personave, të cilët sipas mendimit të tij, paraqesin shembujt më të mirë të vet-aktualizimit në historinë njerëzore. Por, shpirtëroja apo religjioni, asnjëherë nuk janë shikuar si tregues të suksesit të tyre apo kusht i domosdoshëm për të realizuar nivelin e vet-aktualizimit. Në realitet, nëse do të pranohej kriteri i Masllovljevit, bile edhe konsumuesit e drogës mund të arrijnë shkallë të vet-aktualizimit. Sa i përket konceptit të Gazaliut, i cili bazohet në Shpallje dhe traditën e Pejgamberit s.a.v.s., esenca e njeriut është mirësia shpirtërore. Mirëpo, mjedisi dhe edukata janë njësoj të rëndësishme në ruajtjen ose rrënimin e pastërtisë së shpirtit njerëzor.

³¹ El Gazali, Ihja, 2:218-219.

³² Malik Bedri, El-Tefekun minel meshahedeh ilel shuhud (Herdon, Virginia: International Institute of Islamic Thought, 1993).

2. DËSHIRA E LIRË KUNDRUALL DETERMINIZMIT

Një detal i rëndësishëm në konceptimin e Gazaliut të natyrës njerëzore ka të bëjë me çështjet problematike të dëshirës së lirë apo determinizmit në psikologjinë moderne. Për Gazaliun, njeriu është ai që mban balansin në mes determinizmit dhe lirisë. Vijimi uniform i ndodhive është i përcaktuar, mirëpo ihtijari i njeriut është element përbërësi i dëshirës së tij. Mu sikur El-Attas bindshëm dhe me elokuencë³³, ihtijari nuk d.m.th. vetëm zgjedhje, por kuptimi i tij është i përcaktuar me rrënjën **h-j-r**, që nënkupton mirësi. Pra, përcaktimi për të keq nuk është ihtijar (mirësi). Andaj, nëpërmes besimit në Zotin, individit nën presionin e epsheve shtazarake shkakton reduktimin e qëllimshëm dhe vendimtar, i cili/e cila si refleksi liron nga ngushtica e presionit biologjik ose fuqive ambientale.

3. PERIUDHA VENDIMTARE NË ZHVILLIMIN E PERSONALITETIT

Shkrimet e Gazaliut për fëmijërinë dhe metodat edukuese të fëmijëve janë me siguri relevante për çështjet e përvojave të hershme në zhvillimin e personalitetit njerëzor. Psiko-analitikët, posaçërisht potencojnë fëmijërinë e hershme. Frojdi mendon se me përfundimin e moshës pesë ose gjashtë vjeçare të jetës, personaliteti i individit është formuar. Nga kjo, përvojat e kaluara janë vendimtare ose kyçe në formësimin e mënyrës se si dikush mendon, ndien ose sillet. Në rastin e bihejviorizmit, faktori kohë nuk ka aspak rëndësi. Ajo që është me rëndësi është që ndonjë përvojë është “argumentuar” apo jo. Njerëzit kanë aftësi të mësimin, studimit dhe rimesimit. Psikologët humanistik i japin më shumë rëndësi përvojave të vjetra.

Mirëpo, Gazaliu shikon në zhvillimin e personalitetit si një proces, në të cilin fëmijëria mendohet si fushë treningu për vet qëllimin e krijimit të njeriut, të ashtuquajtur teklif. Qëndrimi i tij është vërtetë gjithëpërfshirës, kështu sjell qasje sekulare në statusin e ngjashëm me tregimin e elefantit dhe të verbrit. Për te, personaliteti i njeriut do të jetë i ndikuar që nga momenti kur ai ose ajo është mëkuar dhe ndërprerë nga mëkimi. Gazaliu nuk është i interesuar aq për çështje sipërfaqësore se si është ushqyer fëmija, por është vërë aksenti në burimin e vet furnizimit; a thua prindërit kanë arritur me mjete të lejuara. Pra, duhet ndërruar të gjitha mjetet e mundshme për të siguruar se lufta në mes të keqes dhe të mirës, të shenjtës dhe shenjtërisë, në personalitetin e njeriut të përfundohet me ndërtimin e virtyteve dhe shkatërrimin e veseve (të këqija).

Gazaliu kërkon nga prindërit që në edukimin e fëmijëve të tyre, në vend që t'i urdhërojnë, ata duhet që me lidhje të fuqishme emotive në mes tyre dhe fëmijëve të tyre, të vendosin kërkesa të forta morale përpara fëmijëve të tyre.

Metodat e jashtme të dënimit dhe shpërblimit, duhet t'i përdorin vetëm gjatë fëmijërisë, në mënyrë që në kohën e adoleshencës, t'i trasojnë rrugën e metodave të tyre të brendshme. Përveç kësaj, prindërit duhet të përpiqen t'i dënojnë psikikisht në vend se fizikisht, në mënyrë që tek fëmijët të ndërtojnë ndjenjën e ndërgjegjes dhe koshiençës, në vend të frikës dhe zemërimit.

³³ El-Attas, The Nature of Man

TABELA: KOMPERACIONI I QËNDRIMEVE TË GAZALIUT PËR NATYRËN NJERËZORE ME QËNDRIMET E PSIKOLOGËVE MODERN:

	GAZALIU	FREUD	SKINNER	ROGERS
Koncepti central	Njeriu e ka natyrën duale	Përvoja e pavetëdijshme	S-R (reaksion ngacmues) i njësisë	Vet-aktualizimi
Ndikim locus	Shpirtëror (i brendshëm)	Biologjik (i pavetëdijshëm)	Enviromental	“Self” (i brendshëm)
Natyra-mjedisi	Mirësia shpirtërore	Njeriu për nga natyra është i keq	Njeriu nuk ka natyrë	Njeriu për nga natyra është i mirë
Dëshira e lirë-Determinizmi	Dëshira e lirë	Determinizëm	Determinizëm	Dëshira e lirë
Periudha vendimtare në Zhvillimin e personalitetit	E kaluara, e tashmja dhe ardhmëria	E kaluara	Irelevantë	Këtu dhe tani

KONKLUDIM

Tabela më sipër përmbledh pikat më të rëndësishme në kornizën e të cilave qëndrimet e Gazaliut për natyrën e personalitetit njerëzor mund të krahasohen me qëndrimet që dominojnë në psikologjinë moderne në këtë çështje. Është mjaft e qartë se qëndrimi i tij është vërtetë i gjerë. Gjithashtu, kjo posedon masën e madhe të konzistencës dhe dobisë funksionale. Kjo ka rëndësi të madhe nëse shfrytëzohet, kontrollohet dhe parasheh sjelljen njerëzore.³⁴

Natyrisht, kjo nuk është e habitshme duke marrë parasysh që koncepti i Gazaliut përfshin atë që mungon në modelet e njeriut të konceptuar nga ana e dijetarëve sekularist, e ky është komponenti spiritual. Mu kjo është përbërës i domosdoshëm, i cili ngërthen të gjitha elementet esenciale të personalitetit të njeriut në mënyrë që të ndërtojë cilësitë pozitive, të cilat secili person i paraqet në nivelin motiv, kognitiv dhe biheviotal.

Përktheu dhe përshtati:
Prim. Dr. Sc. Med. Ali Iljazi

³⁴ Abbas H. Ali “Sukul insane bejner-Rrahman ve aklu insan”, punim i prezentaur në seminarin ndërkombëtar mbi islamizimin e diturisë. Universiteti Xhezira, Sudan, shkurt, 2-5, 1995.